
РЕЛІГІЄЗНАВСТВО

УДК 271.4-044.922(477)

DOI <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2023.4.1>

Бондаренко Віктор Дмитрович,
*доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри богослов'я та релігієзнавства
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
orcid.org/0000-0003-4251-3448
v.d.bondarenko@udu.edu.ua*

Целковський Геннадій Анатолійович,
*кандидат філософських наук,
доцент кафедри богослов'я та релігієзнавства
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
orcid.org/0000-0002-2652-9506
h.a.tselkovskyu@udu.edu.ua*

Кушнірчук Василь Анатолійович,
*аспірант кафедри богослов'я та релігієзнавства
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
orcid.org/0009-0005-2184-0273
kushnirchuk@ukr.net*

ПРАВОСЛАВ'Я В УКРАЇНІ: ДИНАМІКА ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ЗМІН, ЇХ ЧИННИКИ ТА РЕЗУЛЬТАТИ

Стаття присвячена розв'язанню ключової проблеми духовно-релігійного життя православних в Україні – зміцненню їхньої незалежності від Московської патріархії та пошуку шляхів об'єднання двох православних церковних структур в єдину церкву з автокефальним статусом. Аналізуючи основні чинники, що сприяють цьому, а отже, зміцнюють національну безпеку України і духовну єдність нашого народу, особливу увагу автори приділяють посередницькій ролі держави й інших православних церков у розв'язанні довготривалого конфлікту в православному середовищі України. У статті розкриваються корені й еволюції православного розколу в Україні, дестабілізаційна функція якого мала як об'єктивне походження – суспільно-політичні трансформації України після набуття незалежності та релігійної свободи, відсутність єдиного ціннісного поля, так і суб'єктивні чинники – внутрішньоцерковні розбіжності та, найголовніше, інструменталізація церковного питання в політичних цілях Москвою. Показана специфіка церковної та громадської позиції ієрархів УПЦ щодо російського вторгнення в Україну та щодо анексії епархій на окупованих територіях. Відповідно до існуючих адміністративно-правових механізмів держави щодо релігійних організацій та на основі Закону України № 8371 «Про заборону релігійних організацій в Україні, пов'язаних з країною-агресором» запропоновано модель легітимації УПЦ, що має сприяти незалеженню православної церкви України від Москви й об'єднанню православних. Згідно із цією моделлю буде зменшено інформаційну й ідеологічну загрозу від Москви, яка використовує УПЦ для поширення кремлівських наративів у вигляді так званого *русского мира*.

Ключові слова: Православна церква України, Томос про автокефалію, Українська православна церква, Московський патріархат, міжправославний конфлікт.

Bondarenko Viktor,
*Doctor of Philosophy, Professor,
Head of the Department
of Theology and Religious Studies
Dragomanov Ukrainian State University
orcid.org/0000-0003-4251-3448
v.d.bondarenko@udu.edu.ua*

Tselkovsky Gennadii,
*Associated Professor at the Department
of Theology and Religious Studies
Dragomanov Ukrainian State University
orcid.org/0000-0002-2652-9506
h.a.tselkovskyy@udu.edu.ua*

Kushnirchuk Vasyl,
*Postgraduate Student of the Department
of Theology and Religious Studies
Dragomanov Ukrainian State University
orcid.org/0009-0005-2184-0273
kyshnirchuk@ukr.net*

ORTHODOXY IN UKRAINE: DYNAMICS OF TRANSFORMATIONAL CHANGES, THEIR FACTORS AND RESULTS

The article is dedicated to resolving a key issue in the spiritual-religious life of Orthodox believers in Ukraine – strengthening their independence from the Moscow Patriarchate and finding ways to unite two Orthodox church structures into a single autocephalous church. By analyzing the main factors contributing to this, it consequently reinforces Ukraine's national security and the spiritual unity of its people. Special attention is given to the mediating role of the state and other Orthodox churches in resolving the long-standing conflict within the Orthodox environment in Ukraine. The roots and evolution of the Orthodox split in Ukraine are revealed in the article, the destabilizing function of which had both objective origins – socio-political transformations in Ukraine after gaining independence and religious freedom, the absence of a unified value field, and subjective factors – intra-church disagreements and, most importantly, the instrumentalization of the church issue for political purposes by Moscow. The article illustrates the specifics of the church and social positions of the UOC hierarchs regarding the Russian invasion of Ukraine and the annexation of dioceses in the occupied territories. In accordance with existing administrative-legal mechanisms of the state regarding religious organizations and based on the adopted law 8371 "On the prohibition of religious organizations in Ukraine associated with the aggressor country," a model for legitimizing the UOC is proposed. This model aims to contribute to the independence of the Orthodox Church in Ukraine from Moscow and the unification of Orthodox believers. According to this model, the information and ideological threat from Moscow, which uses the UOC to spread Kremlin narratives in the form of the so-called "Russian world," will be reduced.

Key words: Orthodox Church of Ukraine, Tomos of Autocephaly, Ukrainian Orthodox Church, Moscow Patriarchate, inter-Orthodox conflict.

Постановка проблеми та її актуальність. Після отримання православними в Україні Томоса про автокефалію стратегічний напрям трансформації православного церковного організму, роз'ятреного понад тридцятирічним роз'єднанням, здавалося, вповні визначився. Однак в умовах співіснування в Україні православних церков, умовно кажучи, двох традицій, слов'янсько-руської та московсько-російської

важко було очікувати легкої розв'язки проблем, що сформувалися впродовж кількох століть, починаючи із середини XVII ст., коли Київська митрополія перейшла в умовне підпорядкування Московської церкви. Узурпація влади останньою на землях наших предків не припинялася ні на хвилину, аж доки не перетворила митрополію на ряд епархій, підпорядкованих Москві.

Різні історичні обставини (послаблення Вселенської патріархії, посилення Москви, утворення васальної залежності ряду православних церков від Москви тощо) призвели до того, що дві спроби відродження автокефалії в Україні у XX ст. так і не дали відчутного результату. Інституційні зміни сучасного українського православ'я тісно пов'язані із суспільно-політичними процесами – здобуття незалежності в 1991 р., українські революції, військова агресія Росії проти України, повномасштабне вторгнення Росії в 2024 році – призвели до об'єктивного віддалення українського православ'я від Москви.

Аналіз досліджень і публікацій. В основі дослідження покладені два типи джерел – актуальні публікації експертів та інтерв'ю церковних діячів (Митрополит Єпіфаній, арх. Серафим Пакратов, Є. Дикий, Є. Савісько), так і наукові розвідки та статті релігієзнавців (В. Єленський, О. Саган, Ю. Чорноморець, С. Яремчук, І. Мякінченко, М. Букач).

Мета статті. Проаналізувати дію окремих об'єктивних і суб'єктивних чинників, що сприяли і заважали становленню в Україні автокефальної православної церкви; показати перспективну модель розв'язання православного розколу на основі адміністративно-правових механізмів і суспільного діалогу.

Виклад основного матеріалу. Основним рушієм подій у цьому напрямі завжди виступали православні українці, які в усі часи прагнули мати незалежну православну церкву. На них спиралося патріотичне духовенство й політики-державники, які прагнули мати в особі автокефальної церкви ще одну атрибутивну ознаку української державності. Соціологічні дослідження останніх років свідчать про те, що симпатії православних українців, особливо в часи активної фази російсько-української війни, стосовно Української православної церкви у єдності з Московським патріархатом неухильно згасають (Яремчук, 2023). При цьому слід зазначити, що значна кількість обласних і міських рад підтримала віруючих у їхньому прагненні не мати в майбутньому справу з Московським патріархатом. І хоча ці їхні рішення практично не мають впливу на ситуацію в православному середовищі, однак опосередковано вони сприяють переходу парафій з УПЦ в ПЦУ.

Проте УПЦ продовжує залишатися значущою величиною релігійного життя країни. Що ж насправді сприяє цьому? УПЦ, як складова частина Руської (Російської) православної церкви, тісно вмонтована в державний і політичний механізм російської держави і може розглядатися як елемент її політико-ідеологічної основи, що сформувалася в комплекс ідей, який отримав назву «русский мир», де в сакральній формі викладені ідеї, що складають собою міф про природний союз трьох «братніх народів», слов'янське походження росіян, особливу роль Росії у світовій цивілізації тощо.

Основу згаданого конструкту становить організаційно-фінансова підтримка РПЦ з боку російської держави, що полягає у фінансуванні церкви через надходження від видобутку та продажу нафти, газу, золота, діамантів, лісу й інших корисних копалин і природних багатств Росії. Завдяки фінансовим вливанням РПЦ підтримує свій вплив на православні (і не лише православні) церкви в інших країнах світу. Насамперед ідеться про країни – сателіти колишнього СРСР: Палестину, Сирію, Сербію та ін. Відповідні механізми утримування у сфері свого впливу вибудовані РПЦ щодо православних Молдови, країн Балтії, Грузії та України.

В Україні, як відомо, ще донедавна роль основного спонсора УПЦ відігравав відомий бізнесмен і політичний діяч мільярдер В. Новинський, диякон УПЦ, що нині покинув Україну. Він очевидно був спонсором утворення паралельних церковних структур, що поставали на місці парафій, які не переходили до ПЦУ, включно з оплатою священникам і будівництвом нових храмів.

За роки, що минули з часу сталінського відродження РПЦ в 1943 році, церква постала на міцний і добре відлагоджений механізм, з добре налаштованою системою підготовки кадрів, виробничою базою із забезпечення церковним начинням, друком відповідної літератури, різноманітних ЗМІ і т. ін. Достатньо сказати, що лише в Україні здійснює свою діяльність понад сто єпископів, тисячі священно- та церковнослужителів. Особливу роль у житті церкви відіграють монастирі, що є опорою усієї церкви. Чільне місце серед них належить трьом українським лаврам – Києво-Печерській, Почаївській та Святогірській. За роки радянської влади в повоєнний період у церковній владі склалися міцні зв'язки із світською владою, що продовжилися

і в часи незалежної України. Це давало церкві можливість вирішувати безліч важливих питань – повернути в безоплатне користування значну частину майна й церковного начиння, отримувати величезний обсяг гуманітарної допомоги, прямі фінансові вливання з боку держави, пільги за користування енергоносіями, ремонти та будівництво церковних і службових споруд за бюджетні кошти тощо.

Об'єктивно сприяло зміцненню церкви та посиленню її ролі в суспільстві і те, що українська держава ніколи не здійснювала предметного контролю за її структурами та майном. У період ідеологічних гонінь на церкву, в часи т. зв. хрущовської відлиги, а згодом і в роки брежнєвського «застою», вона вважалася маргінальною і позасистемною інституцією. Так, наприклад, церковне будівництво, ремонти церковних будівель, землевідведення й інші грошові видатки ніколи не контролювалися органами влади та будівельно-архітектурним наглядом. Тому і нині в цій царині немає порядку, а церковні споруди часто діють без належного документального оформлення (Савісько, 2023). До того ж церква була чи не єдиним інститутом, який керувався в радянські часи місцевим законодавством, що створювало їй особливу ауру, непорівняну з будь-яким іншим суспільним інститутом і давало додаткові можливості для росту та зміцнення внутрішнього контролю в ручному режимі. В останні роки радянської влади та в період незалежності церкві були надані додаткові преференції та безкоштовно передано в користування церковні споруди та чимало майна культового призначення, які розглядалися владою як своєрідні репарації за роки гонінь.

Суспільний авторитет церкви значною мірою тримався на її міжнародних зв'язках. Хоча УПЦ як складова Російської православної церкви сама собою не входила в міжнародні церковні організації, однак її представники брали участь у роботі Всесвітньої ради церков, Конференції європейських церков, а раніше Християнської мирної конференції і т. ін. Українська православна церква і нині не є членом міжнародних релігійних організацій і відповідно до Патріаршої грамоти про незалежність і самостійність в управлінні здійснює контакти з іншими церквами через РПЦ. Завдяки цим зв'язкам УПЦ має підтримку в середовищі тих національних

православних церков, що зорієнтовані на Московську патріархію.

З допомогою цих церков, які визнали відокремлення національно свідомої частини УПЦ та утворили УПЦ Київського патріархату та УАПЦ, незаконним способом і за політичними мотивами анафемствували першого главу УПЦ митрополита Філарета Денисенка. «Анафема» митрополита за спробу відділитися від РПЦ дала поштовх ідеї про «безблагодатність» національних церковних формувань та про Україну як «канонічну територію» Російської православної церкви, непридатність української мови як богослужбової та інших подібних ідей. Зміцнившись за багато років, ці ідеї і нині відіграють роль реальної антиукраїнської сили в православному релігійному середовищі України.

Провідним суб'єктивним фактором у процесі становлення й розвитку УПЦ був єпископат цієї церкви, очолюваний предстоятелем УПЦ. На цей час цю посаду займали три православні архієреї українського походження. Розпочинав цю роботу в 1990 р. митрополит Київський і Галицький Філарет Денисенко. 3 липня 1990 р. Архієрейський собор УПЦ, спираючись на рішення Помісного собору РПЦ від 7–8 червня 1990 р. та Архієрейського собору РПЦ від 25–27 жовтня 1990 р. одногolosно обрав його предстоятелем УПЦ. Це обрання, як уже зазначалося, було підтверджено Грамотою патріарха Олексія II від 27 жовтня 1990 р. на пожиттєве управління УПЦ митрополитом Філаретом.

На підставі канонів, статуту УПЦ відповідно до історичних прецедентів та виходячи з факту проголошення незалежності української держави, Архієрейський собор УПЦ 6–7 вересня 1991 р. в Києві ухвалив рішення про скликання Помісного собору УПЦ для вирішення питання про автокефалію УПЦ. У Трапезному храмі Києво-Печерської Лаври 1–3 листопада 1991 р. відбувся Помісний собор УПЦ, що за своїм складом представляв усю повноту УПЦ. Він ухвалив Постанову Собору УПЦ з питань повної самостійності УПЦ (Постанови Помісного Собору УПЦ). Однак шляхом складних маніпуляцій Московська патріархія не визнала й не підтримала цих рішень, а натомість відсторонила митрополита Філарета від управління УПЦ і провела т. з. Харківський собор у червні 1992 р., утвердивши главою УПЦ митрополита Володимира Сабодана.

Загалом лише митрополит Філарет, як перший очільник Української православної церкви у єдності з Московським патріархатом, щиро прагнув її звільнення від влади Москви. Тут можна багато говорити про те, що ідею незалежності православних в Україні митрополит почав втілювати в життя лише після того, коли програв посаду патріарха Московського Олексію Рідігеру й вирішив задовольнити свої владні амбіції шляхом утворення автокефальної УПЦ. Усе це відповідає дійсності, але не охоплює сутності тих процесів, що відбувалися в українському суспільстві того часу, адже більш значущими факторами були становлення незалежної української держави, бурхливе відродження Української греко-католицької церкви, відродження УАПЦ. Ці та інші події актуалізували пошук нового шляху для українського православ'я, як тоді його бачив митрополит Філарет і політичне керівництво молодій українській державі.

Митрополит Філарет у цій боротьбі втратив усе – керівництво новоутвореною УПЦ, підтримку більшості єпископату, значну частину церкви, єпископський і чернечий статус і почав будувати нову церковну структуру, що згодом злилася із частиною УАПЦ і набула статусу УПЦ Київського патріархату. Боротьба за легалізацію цього тривала з 1992 по 2019 р., і на її основі постала автокефальна ПЦУ, до якої митрополит Філарет так і не ввійшов, а лишився почесним Патріархом УПЦ КП. Так реалізувалося його бажання очолити православних в Україні у статусі автокефальної церкви, помножене на непереборне бажання постійно бути на перших ролях. Дійшло до того, що ця непересічна особистість стала вважати себе сильнішою за об'єктивні процеси суспільно-історичного розвитку.

Консолідує роль у РПЦвУ та суспільно-церковних відносинах відіграли і предстоятелі УПЦ митрополити Володимир Сабодан та Онуфрій Березовський. Обидва українці за походженням, вони отримали вишкіл у Росії і у різний спосіб, але неухильно витримували й витримують лінію Московської патріархії у ставленні до українських проблем. Покійний митрополит Володимир вирізнявся урівноваженим характером, запобігав зайвій перестановці кадрів, українізації навчальних закладів і церкви загалом. За часів його правління так

і не був налагоджений переговорний процес ні з Київським патріархатом, ні з УАПЦ, ні із Вселенським патріархом. Серія переговорів, що відбулася між Вселенським і Московським патріархатами, УПЦ та державою Україна в Женеві, Стамбулі, Києві, Москві та в Криму, так і не принесла помітних результатів у справі розв'язання «українського питання». Митрополит Володимир вирізнявся добротою характеру та любов'ю до української культури, але чіткого й послідовного плану незалежності православних в Україні він не мав і чітко не обстоював такої мети. Про це найкраще свідчить його заповіт. До його безумовних заслуг слід віднести хіба що боротьбу з т. з. політичним православ'ям і нарощування єпископату УПЦ у складі РПЦ.

Митрополит Онуфрій завжди був відкритим противником автокефалії православних в Україні. На самому початку руху за автокефалію він разом ще з двома єпископами виступив проти позиції сформованої Помісним собором УПЦ під проводом митрополита Київського і всієї України, першого предстоятеля УПЦ Філарета Денисенка. Під керівництвом митрополита Харківського Никодима Руснака, разом із більшістю сервільного єпископату УПЦ він брав участь у роботі т. з. Харківського собору 1992 р., що утворив гібридну форму УПЦ, яка фактично продовжувала залишатися складовою частиною РПЦ. І навіть у роки активної фази російсько-української війни митрополит Онуфрій лише імітує розрив із Москвою, не вживаючи дієвих кроків до розриву з РПЦ. Демонструючи зразки чернечого життя та т. зв. *стояння у вірі* митрополит Онуфрій не виконує ролі лідера Церкви, а радше роль гальма у її розвитку, фактично законсервувавши її відданість Російській православної церкві та її керівництву.

Однак об'єктивний перебіг подій іде поза бажанням очільника УПЦ та більшості єпископату. Уже давно в сенсі захисту основних ідей «русского мира» УПЦ не являє собою моноліту, попри всі позірні спроби демонструвати свою окремішність стосовно РПЦ. В УПЦ діє значний прошарок білого духовенства, яке вимагає від священноначалля своєї церкви дати відповідь на серію незручних питань і визначитися з перспективою УПЦ і кожного з кліриків та парафіян.

І хоча церковне керівництво не поспішає з визначенням перспективи УПЦ, церква поволі еволюціонує в напрямі, протилежному «руському миру». У бесідах із священством УПЦ, у церковних і світських ЗМІ, а також в Інтернеті представники цієї церкви все частіше моляться за перемогу України у війні з Росією, відспівують загиблих воїнів, відходять від одіозних ідей «братської єдності Росії, Білорусії і України», використовуючи з церковної практики відповідні проповіді, молитви, піснеспіви, свята, обряди та хресні ходи.

При цьому значна частина парафій УПЦ переходить до ПЦУ, хоча при цьому більшість із них розколюється, утворюючи дві незалежні громади. За даними Державної служби України з етнополітики та свободи совісті, за дев'ять місяців 2023 р. таких переходів сталося 367, тобто по 40 переходів на місяць. Темп цього процесу не спадає. При цьому рушієм цього процесу є суспільне невдоволення позицією УПЦ в ключових питаннях сучасного життя, особливо відсутністю реакції священноначалля цієї церкви на анексію восьми її єпархій, центри яких виявилися на тимчасово окупованих територіях України. Церква також не зробила жодної спроби засудити колабораційну діяльність значної частини своїх єпископів і священства, а натомість організовує різні форми спротиву законним вимогам влади розірвати зв'язки з країною-агресором аж до підключення до цієї справи міжнародної юридичної компанії з Амстердаму та громадськості в різних країнах світу.

Невідомо, що збираються обстоювати керівники УПЦ, залучаючи таку «важку артилерію» проти українських законодавців, які розпочали роботу з розриву зв'язків УПЦ з Московською патріархією, адже тут зовсім не йдеться про заборону їхньої церкви. За влучним зауваженням голови ДЕСС В. Єленського, «йдеться про припинення цього впливу та демонтаж структур Московського патріархату. Та в жодному разі не йдеться про те, щоб люди, які дотепер входили в цю церкву, не мали змоги сповідувати свою віру і гідно висловлювати свої релігійні почуття. Підпорядкування Московському патріархату не є частиною православного віровчення» (Єленський, 2023).

Однак для УПЦ, судячи з усього, основне смислове навантаження має саме визначення «московського» православ'я. За століття

підпорядкування Москві ієрархія цієї церкви готова пожертвувати всім заради того, щоб утриматися біля звичної пуповини й нічого не міняти. У зв'язку із цією особливістю УПЦ, за словами відомого українського громадського діяча Євгена Дикого, Російська православна церква в Україні не є навіть церквою: «РПЦ – не церква у будь-якому значенні цього слова, не добровільне об'єднання вірян, хоч за зовнішніми формальними ознаками має із ним схожість. РПЦ – частина державного апарату російської держави. Ця її роль та функціональне призначення незмінні незалежно від назви держави в різний час – чи то Російська імперія, чи то Радянський Союз, чи то Російська Федерація. РПЦ була та залишається саме державною структурою» (Дикий, 2023).

Природно, що у країні, яка прагне розвитку демократичних засад, така релігійна організація вступає у протиріччя з її сутністю, створюючи цілий клубок проблем. Усе це посилюється війною, окупацією частини територій України, вимушеним співіснуванням з іншою православною церквою, яка демонструє свою відданість національним цінностям. Усе це породжує, з одного боку, глухий спротив змінам, що просяться в УПЦ, невдоволення значної частини священства і мирян, внутрішню конфліктність між єпископатом і владою, що прагне розірвати зв'язок цієї церкви з московським священноначаллям, яке перебуває на службі у злочинного путінського режиму й обстоює його політику, тісно ув'язану з ідеологічними цінностями «руського мира».

З метою забезпечення розриву УПЦ з Московською патріархією українська держава прагне створити відповідну законодавчу базу та вжити дієвих кроків до реального розторгнення цих зв'язків, що склалися впродовж кількох століть і тривали після потрапляння Київської митрополії під правління Москви. Найгостріші питання, пов'язані із цими суспільними перетвореннями, переплетені з характером закону, що забезпечить такі зміни, і утворенням механізмів, які б допомогли реалізувати поставлене завдання.

Зрозуміло, що в Україні ніхто не ставить завдання створення тиску на православ'я, а тим більше знищення УПЦ. Йдеться лише про розрив її зв'язків з московським центром, що здійснює антиукраїнську діяльність. Отже, йдеться не про боротьбу з релігією, а про обстоювання

національної безпеки нашої держави. З урахуванням довготривалості московського впливу на православ'я в Україні нам не слід розраховувати на швидке розв'язання цієї проблеми, оскільки йдеться про організацію роботи з великими масами людей, вихованих у душі московських нарративів (Целковський, 2023).

УПЦ діє в широкому діапазоні, починаючи від вигадок про «неблагодатність ПЦУ» та власну «українськість» і «повну самостійність», до залучення позицій і аргументів закордонних богословів та підтримку інших православних церков, що є залежними від РПЦ. Втрачаючи поволі свої позиції, вона перейшла до всебічного захисту на території всієї країни, розколюючи парафії, створюючи незалежні церковні структури, засмоктуючись у судову тяганину і не пропонуючи стратегії виходу із ситуації, що склалася.

Протиріччя керівництва УПЦ з українською державою набрали антагонічного характеру. Московська конотація віронавчальних істин і діяльності УПЦ почала становити саму його сутність, ставши над самим православ'ям як таким. Це особливо чітко почало проглядатися в роки повномасштабного вторгнення Росії в Україну, коли сама ця війна постала як екзистенційна проблема. Стало зрозуміло, що УПЦ у нинішньому її вигляді зможе існувати лише за умови відсутності української держави. Отже, слід констатувати, що доля українського православ'я прямо пов'язана з успіхами нашого війська на полі бою.

Як уже зазначалося, майбутня доля українського православ'я залежить також і від інших чинників, як внутрішніх, так і зовнішніх. Сьогодні всім зрозуміло, що, попри фактичну відсутність єдності у світовому православ'ї, ніхто не буде переглядати ситуацію, що склалася в Україні після отримання у 2019 році Православною церквою України Томоса про автокефалію. Цей документ носить інклюзивний характер і виданий усім православним українцям. Отже, можна говорити лише про їх об'єднання навколо цього документа. При цьому варіантів такого об'єднання може бути кілька, а їхня реалізація прямо залежить від розумності й делікатності поведінки обох церков шляхом налагодження діалогу між ними.

На цей час діалог між УПЦ і ПЦУ фактично відсутній. До сьогодні ніхто не взяв на себе

і медіаторських функцій. Контактність між двома церквами виникає на різних рівнях духовної організації лише спорадично, то у вигляді зустрічей між парафіяльним духовенством, то між православною молоддю в рамках роботи Центру Кирила Лукаріса. Держава ж поки що не пропонує системних кроків у цьому напрямі. А лідерство тут повинна була б проявити Державна служба України з етнополітики та свободи совісті, шукаючи реальні форми діалогу як у центрі, так і в регіонах, особливо там, де ідея утворення української церкви є дуже популярною. При цьому слід зазначити, що і сама ДЕСС потребує уваги з боку держави. Вочевидь треба збільшити штат цієї служби, відтворити струнку систему її органів на місцях, зайнятися підготовкою відповідних кадрів не лише в місцевих органах влади, але й в усій вертикалі виконавчої влади. Крім цього фахівці неодноразово вказували на створення довершеної системи матеріального забезпечення життєдіяльності Церкви, встановлення дієвого контролю за ввезенням і розповсюдженням релігійної літератури, змістом підготовки кадрів духовенства, вивченням проповідницької та іншої діяльності, що носить характер ідейного впливу на маси. Необхідність цієї роботи добре відчують різні верстви в обох церквах від єпископату до парафій (Панкратов, 2023).

Організація міжцерковного діалогу, по суті, постає як безальтернативний шлях до розв'язання протиріч в українському православ'ї. В його основі лежить потреба нашого народу в єдності, реалізація якої вимагає мудрості церковного керівництва, його взаємній поступливості, а не в пошуку форм взаємних претензій одне до одного, за типом вимог, висунутих Собором УПЦ 27 травня 2022 р. Саме налагоджений діалог мав би народити реальні форми зближення двох церков.

На наш погляд, однією з таких перехідних форм співіснування ПЦУ та УПЦ могло б стати утворення екзархату під керівництвом Вселенського патріарха, а отже, під керівництвом його екзарха, який проводить свою діяльність в Україні за умови тимчасового збереження керівних органів УПЦ. Цілком очевидно, що наша держава не ставить перед собою завдання ліквідації УПЦ як такої, вона лише прагне її розриву з ворожим стосовно України керівним центром – Московською патріархією.

З метою посилення власної суб'єктності в процесі налагодження взаєморозуміння з рештою православного середовища України УПЦ насамперед слід було б відновити євхаристійне спілкування із Вселенською патріархією та іншими церквами, з діалогу з якими вона вийшла вслід за РПЦ. ПЦУ ж, крім усього іншого, слід було б посилити роботу зі зближення з УПЦ не лише всередині країни, а й серед маси українських біженців за кордоном. ПЦУ, як відомо, вжила деяких кроків у цьому напрямі, але ця робота повинна постійно поглиблюватись. На необхідність таких кроків вказує звернення Європейського конгресу українців до Вселенського патріарха Варфоломія з проханням заснувати спеціальну церковну структуру для українців в Європі. «У цій структурі, тип якої, Ви, віримо, якнайкраще визначите, ми б хотіли відчувати повну сув'язь з Константинополем і Києвом, дбайливо оберігати і розвивати нашу віру, добрі справи, любов до Бога і своєї Батьківщини – України. Віримо і знаємо, що Ви, Ваша Всесвятосте, – вірний і твердий друг України, разом з нашим Предстоятелем, Блаженнішим Митрополитом Київським і всієї України Епіфанієм, знайдете найкраще розв'язання цього питання», – йдеться у зверненні (Звернення ЄКУ до Патріарха Варфоломія, 2023).

Крім того, ПЦУ слід було б посилити роботу з визнання церкви іншими автокефальними церквами. Тут найбільш перспективною видається Румунська православна церква, особливо з урахуванням її зближення з православними церковними структурами, що діють у Молдові. Насамкінець, суттєвий поштовх у розпочатій

роботі повинно дати прийняття Верховною Радою України законодавчого акта, що посприям би розвитку ситуації в українському православ'ї у напрямі посилення безпеки українського суспільства у сфері духовного релігійного життя.

Висновки:

– довготривалий конфлікт між православними в Україні не може бути розв'язаним одночасно або занадто швидкими темпами, оскільки в умовах демократії відсутні механізми силового тиску на ту чи іншу групу громадян. Натомість передбачає наявність загальноновизнаних законодавчих норм, збереження громадянського миру, організаційної та виховної роботи;

– розв'язання наявних протиріч передбачає організацію діалогу між конфліктуєчими сторонами, вирішення питань матеріального забезпечення церковної діяльності, знаходження форм співіснування двох церков, що забезпечили б їхнє злиття в осяжній перспективі, реальне припинення контактності частини православних з Московською патріархією;

– об'єднавчий процес між православними в Україні реально залежить від успіхів українського війська в російсько-українській війні, активності державних органів, відповідальних за реалізацію політики нашої держави в цій галузі як всередині країни, так і на міжнародній арені;

– комплекс заходів нашої держави, спрямований на об'єднання православних, може відразу не дати блискавичних результатів на деяких територіях, але й не призведе до появи релігійного підпілля та довготривалих деструктивних дій з боку православних церковних структур, орієнтованих на Московську патріархію.

Список використаних джерел:

1. Букач, М. (2023). *Формування безпекової громадянської позиції щодо Української православної церкви Московського патріархату через просвітницьку діяльність*. Духовність особистості: методологія, теорія і практика, 1(1 (105)).
2. Дикий, Є. (2023, жовтень 23). *Три шляхи зупинки «руського мира» в Україні*. Історична правда. URL: <https://www.istpravda.com.ua/columns/2023/10/23/163269/>.
3. *Європейський конгрес українців закликав Патріарха Варфоломія заснувати спеціальну церковну структуру для українців у Європі* (17.10.2023). Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-diaspora/3774462-eku-zaklikav-patriarha-varfolomia-zasnovati-specialnu-cerkovnu-strukturu-dla-ukrainciv-u-evropi.html>.
4. Єленський, В. (19.10.2023). *Церква: демонтаж структур Московського патріархату*. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-cerkva-demontazh-mp-jelenskyj/32645570.html>.
5. М'якіниченко, І. О. (2021). *Міжконфесійні відносини та їх вплив на державотворчі процеси в Україні (1990-ті – 2010-ті роки)*. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 Історія та археологія. Житомирський державний університет імені Івана Франка, Житомир; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ.

6. Панкратов, С. архимандрит УПЦ, (02.11.2023). *УПЦ чи є майбутнє без діалогу?* LB.ua. URL: https://lb.ua/blog/seraphim_pankratov/582390_upts_chi_ie_maybutnie_bez_dialogu.html.

7. *Постанови помісного собору УПЦ* (1991). (н. д.). РІСУ. URL: https://risu.ua/postanovi-pomisnogo-soboru-upc-1991_n35534.

8. Савісько, Є. (30.04.2023). *Церква і земля*. РІСУ. URL: https://risu.ua/cerkva--i-zemlya_n138984.

9. Саган, О. (2022). *Московський патріархат як складова нинішньої гібридної війни проти України: ідеологічний та політичний аспект діяльності*. Збірник матеріалів круглого столу-дискусії «Релігійний чинник та його використання у сучасній гібридній війні», 58–65.

10. Целковський, Г. (2023). *Безпечкові характеристики православного поля України в контексті російської військової агресії*. Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми розвитку українського та зарубіжного мистецтва: культурологічний, мистецтвознавчий, педагогічний аспекти», 235–237.

11. Чорноморець, Ю. (2023, червень 18). *Головна цінність – це розрив з Москвою*. [Інтерв'ю з Юрієм Чорноморцем]. df.news. URL: <https://df.news/2023/06/18/holovna-tsinnist-tse-rozryv-z-moskvoiu-interv-iu-z-iuriiem-chornomortsem/>.

12. Яремчук, С. (07.07.2023). *Можливі сценарії розвитку українського православ'я*. Релігійно-інформаційна служба України. URL: https://risu.ua/mozhlivi-scenariyi-rozvitku-ukrayinskogo-pravoslavya_n140709.

References:

1. Bukach, M. (2023). Formuvannya bezpekovoї hromadianskoї pozytsii shchodo Ukrainkoї pravoslavnoi tserkvy Moskovskoho patriarkhatu cherez prosvitnytsku diialnist. Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka, 1(1 (105)) [in Ukrainian].

2. Dykyi, Ye. (2023, zhovten' 23). Try shliakhy zupynky "russkoho mira" v Ukraini. Istorychna pravda. Retrieved from <https://www.istpravda.com.ua/columns/2023/10/23/163269/> [in Ukrainian].

3. Yevropeyskyi konhres ukrainsiv zaklykav Patriarkha Varfolomiia zasnuvaty spetsialnu tserkovnu strukturu dlia ukrainsiv u Yevropi (17.10.2023). Ukrinform. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-diaspora/3774462-eku-zaklikav-patriarkha-varfolomia-zasnuvati-specialnu-cerkovnu-strukturu-dla-ukrainsiv-u-evropi.html> [in Ukrainian].

4. Yelenskyi, V. (19.10.2023). Tserkva: demontazh struktur Moskovskoho patriarkhatu. Radio Svoboda. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/news-cerkva-demontazh-mp-jelenskyj/32645570.html> [in Ukrainian].

5. Miakinchenko, I. O. (2021). Mizhkonfesiini vidnosyny ta yikh vplyv na derzhavotvorchi protsesy v Ukraini (1990-ti – 2010-ti roky). Kvalifikatsiina naukova pratsia na pravakh rukopysu. Dysertatsiia na здобuttia naukovoho stupenia doktora filosofii za spetsialnistiu 032 Istoriia ta arkhelohiia. Zhytomyrskiy derzhavnyi universytet imeni Ivana Franka, Zhytomyr; Natsionalnyi pedahohichniy universytet imeni M. P. Drahomanova, Kyiv [in Ukrainian].

6. Pankratov, S. arkhymandryt UPTs, (02.11.2023). UPTs chy ye maibutnie bez dialohu? LB.ua. Retrieved from https://lb.ua/blog/seraphim_pankratov/582390_upts_chi_ie_maybutnie_bez_dialogu.html [in Ukrainian].

7. Postovy pomisnogo soboru UPTs (1991). (n.d.). RISU. Retrieved from https://risu.ua/postanovi-pomisnogo-soboru-upc-1991_n35534 [in Ukrainian].

8. Savisko, Ye. (30.04.2023). Tserkva i zemlia. RISU. Retrieved from https://risu.ua/cerkva--i-zemlya_n138984 [in Ukrainian].

9. Sahan, O. (2022). *Moskovskiy patriarkhat yak skladova nynishnoi hibrydnoi viiny proty Ukrainy: ideolohichniy ta politychniy aspekt diialnosti*. Zbirnyk materialiv kruhloho stolu-dyskusii "Relihiiniy chynnyk ta yoho vykorystannia u suchasniy hibrydnyy viiny", 58–65 [in Ukrainian].

10. Tselkovskiy, H. (2023). *Bezpekovi kharakterystyky pravoslavnoho polia Ukrainy v konteksti rosiiskoi viiskovoi ahresii*. Materialy VIII Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Aktualni problemy rozvytku ukrainskoho ta zarubizhnogo mystetstv: kulturolohichniy, mystetstvovnavchyy, pedahohichniy aspekty», 235–237 [in Ukrainian].

11. Chornomorets, Yu. (2023, cherven 18). *Holovna tsinnist – tse rozryv z Moskvoiu*. [Interviu z Yuriem Chornomortsem]. df.news. Retrieved from <https://df.news/2023/06/18/holovna-tsinnist-tse-rozryv-z-moskvoiu-interv-iu-z-iuriiem-chornomortsem/> [in Ukrainian].

12. Yaremchuk, S. (07.07.2023). *Mozhlyvi stsenarii rozvytku ukrainskoho pravoslavia*. Relihiino-informatsiina sluzhba Ukrainy. Retrieved from https://risu.ua/mozhlivi-scenariyi-rozvitku-ukrayinskogo-pravoslavya_n140709 [in Ukrainian].